

СЕДЬМАЯ
МЕЖДУНАРОДНАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ
ПО КОМПЬЮТЕРНОЙ ОБРАБОТКЕ
ТЮРКСКИХ ЯЗЫКОВ
«TURKLANG 2023»

Труды конференции

КАЗАНЬ
2023

УДК

МУСЛИХАБЕГИМ МИСКИН - ПОЭТЕССА

В статье рассматривается мир тем и специфические особенности газелей зуллисонайнской поэтессы Муслихабегим Мискин из Бухары, типы и структура ее газелей по теме.

Ключевые слова: зуллисонайн, сахибдеван шайра, газель, мустазад, мухаммас, мусаддас, мустасне, муашшар, молитва, щедрость, чистота, счастье

MUSLIHABEGIM MISKIN- SOHIBDEVON SHOIRA*Sodiqova Dilorom Tursunovna**Buxoro davlat universiteti**Filologiya fakulteti O'zbek tili va adabiyoti**kafedrası o'qituvchisi, f.f.f.d (PhD)*

Maqolada buxorolik zullisonayn shoira Muslihabegim Miskin g'azallarining mavzular olami va o'ziga xos xususiyatlari, g'azallarining mavzusiga ko'ra turlari, tuzilishi xususida mulohaza yuritiladi.

Kalit so'zlar: zullisonayn, sohibdevon shoira, g'azal, mustazod, muxammas, musaddas, mustasne', muashshar, ibodat, saxovat, poklik, halovat.

MUSLIHABEGIM MISKIN IS A VERSATILE POETESS

The article discusses the world of themes and specific features of the ghazals of Bukhara poetess Zullisonayn Muslihabegim Miskin, the types and structure of her ghazals according to the topic.

Key words: zullisonayn, sahibdevan shaira, ghazal, mustazod, muhammas, musaddas, mustasne', muashshar, prayer, generosity, purity, happiness.

XIX asr Buxoro adabiy muhitida shakllanib, o'zbek va tojik tillarida ijod etgan Muslihabegim Miskin o'zidan salmoqli ijodiy meros qoldirgani shoiradir. Uning ijodini teran o'rganib, bu iste'dodli shoiraning davr adabiyoti tutgan o'rnini belgilash adabiyotshunosligimizning bugungi kundagi dolzarb vazifalaridan biri bo'lib kelmoqda.

Muslihabegim Miskin o'zi yashagan zamonning diniy-ijtimoiy, ma'naviy-ma'rifiy voqealigidan teran xabardor bo'lib, xususan, adabiy an'analar haqida yetarli tasavvur va bilimga ega bo'lgan zullisonayn shoira sanaladi. Ko'hna tarix durdonasi bo'lgan sharif Buxoroning vakilasi sifatida mumtoz adabiyotimizning xazinasini boyitishda o'zining salmoqli nazmiy merosini qoldirgan ijodkor salohiyati e'tirof etishga arzigulik. Shoiraning oilaviy muhiti hamda yashash tarzi ham uning ijodiga o'z ta'sirini o'tkazmay qolmadi. Islom an'analari bilan sug'orilgan qadriyatlardan yoshligidanoq bahramand bo'lib borgan shoira o'zining nazmiy asarlarida Allohga bo'lgan yuksak muhabbat va ishonchini, payg'ambarlar sardori Muhammad alayhis-salomga nisbatan ehtiromini, musulmon olamida tanilgan sahoba hamda pirlarga esa sodiqligini tarannum qildi, ulardagi fazilat va neklikni in'ikos etdi.

Muslihabegim Miskin ixcham hajmli lirik janrlar: ruboiy va soqiynomada badiiy iste'dodini namoyish eta olganidek, g'azal va unga bog'liq bo'lgan lirik janrlar: g'azal, mustazod, muxammas, musaddas, mustasne', muashshar, tarje'band

kabilarda ham shunday qobiliyatini she'rxonga yetkaza oldi. Ularning ayrimlari misolida mulohazalarimizga oydinlik kiritishga harakat qilamiz. G'azal boshqa ijodkorlarda kuzatilgani singari shoira ijodining salmoqli qismini tashkil etadi. Uning dastlabki namunalari VIII-IX asrlarda arab adabiyotida paydo bo'lgan, fors-tojik adabiyotida ilk g'azal yozgan shoir sifatida Ro'dakiy tilga olinadi. O'zbek adabiyotida esa dastlabki g'azal Rabg'uziyning «Qisasi Rabg'uziy» asarida (XIV asr) uchraydi. G'azalning dostonlar tarkibida uchrashi ilk bor Xorazmiyning «Muhabbatnoma» sidan boshlanadi [1;93]. Ma'lumki, o'zbek adabiyotida g'azalning hajmi 3 baytdan 19 baytgacha bo'lishi ta'kidlanadi. Professor Abdurauf Fitrat «Adabiyot qoidalarini» asarida g'azalga quyidagicha ta'rif beradi: «Yurak lirizmi she'rlari» ko'brak g'azal shaklida yoziladi...» [2;140].

Miskin g'azallaridagi mavzular olami rang-barang bo'lib, ularda asosan Islom va shariat qoidalarini ta'rifu tavsif qilinadi. Shoira g'azallarini mavzusiga ko'ra quyidagicha tasniflash mumkin:

1. Allohdan shafolat tilash, ummatlarga qiyomat kuni maxfirat ko'rsatish mavzusidagi munojot g'azallar.

2. Muhammad alayhis-salom vasf etilgan na't g'azallar.

3. Payg'ambar alayhis-salomning ahli bayti, sahobalar, avliyo va pirlar madh etilgan g'azallar.

4. Hasbi hol g'azallar.

5. Sidqan ibodat targ'ibi, dunyoning o'tkinchiligi va bevafoqlik mavzusidagi g'azallar.

6. Ilohiy va majoziy ishq mavzusiga bag'ishlangan g'azallar.

Shoira g'azallari 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 14, 16, 21 baytli nazm namunalari iborat. G'azallarining aksariyati 9, 11 baytli. Ushbu ma'lumotlar ham shoira ijodida ixcham 4-6 baytli, o'rtacha hajmdagi 7-9 baytli, hajman yirik 12, 14, 16, 21 baytli g'azallar mavjudligini dalillaydi. Tabiiyki, g'azal hajmining kengayib borishi uning mukammallashuvining nishonasi sanalmaydi. Shoiraning aksariyat g'azallarining 7-9 baytdan tarkib topganligi uning g'azalnavislikdagi an'analarga rioya qilganidan darak beradi.

Miskin devonidagi g'azallarining salmoqli qismini munojot g'azallar tashkil etadi. Shunday mazmundagi g'azallarda Muslihabegim Miskin bot-bot bekasu g'aribligini eslatadi. Ayni holat ijodkorning o'z-o'zini malomat qilish ruhida bitilgan g'azallarida ham kuzatiladi. Bunday nazm namunalari Muslihabegim Miskin toat-ibodatda bardavom bo'lolmagani, gunohlari ko'payib ketganini talqin etib, Allohning rahmatidan umidvorligini ham o'ziga xos mungli ohangda, ko'pincha hazaji musammani solim (ma'foiylun ma'foiylun ma'foiylun ma'foiylun) vaznida bitilgan g'azallarida badiiylashtiradi.

Muslihabegim o'z g'azallarida asosan Ona obrazida ham gavdalanadi, uning nazmiyatidagi o'ziga xos ohangrabo ham aynan shu jihati bilan maftunkordir. Zero, ona timsolidagi shoira ham qalban, ham aqlan o'z hissiy kechinmalarini ajib bir nafislik bilan o'quvchiga yetkazib bera oladi. Shu bilan birga, bir vaqtning o'zida ham she'r yozib, ham farzand dog'ida anduh chekish o'ta mashaqqatli ekanligini uning quyidagi misralaridan anglab olish mumkin:

S̄yxta az furqati ȳ nola bar gardun rasid,

Koshki binam jamoli nozaninashro ba xob [3; 36a varaq].

O'zining achchiq qismatida farzand dog'ida qolgan giriyona, mazluma onai- zor obrazi yuqoridagi fors-tojik tilidagi misralarda aks etganligini anglash qiyin emas.

Muslihabegim Miskin she'rlarining aksariyati yuqorida ta'kidlanganidek, o'z-o'zini malomat qilish ruhida bitilganidan masalaga yondashadigan bo'lsak, u taqdirida sodir bo'lgan barcha ko'ngilsizliklarning moyasini chinakam mo'mina sifatida o'zidan izlaydi. Shu bois ijodkor o'z she'rlarida farzandlari dog'ida o'rtanayotganiga ayrim ishoralar qilish bilan cheklanadi, xolos. Quyidagi baytlar fikrimizni quvvatlantiradi:

Ey xudovandi jahon, rahmat bekun bar osiyon,

Az karam, yo rab, nazar kun in dili vayroni mo.

Miskini beroraam dar borgohaat, eñ karim,

Yak nazar kun, eñ xudo, bar diñdañi giriyoni mo [3;32b varaq].

Mazmuni: Ey jahonga egalik qiluvchi tangri, osiylarga rahmat qil. Ey xudo, bizning bu vayron ko'ngillarimizga karam (marhamat) nazari bilan boq. Ey Karim, podshohlik saroyingda Miskini bechoraman. Ey Xudo, yig'loqi ko'zlarimizga bir nazar qil!

Allohga munojot ruhida bitilgan ushbu satrlarda shoira o'zini bu olamdagi «dili vayron»laru «diydayi giryon»lar safida ko'rishi zamirida ham o'sha achchiq qismatiga ishora qilganini sezish qiyin emas.

Islom dini insonlarni hamisha ezgulikka chorlagan, yaxshilikka da'vat etgan. Islomning mazmun-mohiyatini teran anglash, unga amal qilibgina qolmasdan, o'zgalarni ham hidoyat sari chorlash davr talabi ekanligini anglagan ijodkorlar qalban va fikran o'z asarlarini mazkur jihatlar bilan bog'lashga intilishgan. Miskin g'azallarining aksariyatida yuksak insoniy fazilatlar ulug'langan. Shoira «Ba dargohi xudovandi jahon doim tu toat kun» misralari bilan boshlanuvchi g'azali fikrimiz dalilidir:

Ba dargohi xudovandi jahon doim tu toat kun,

Zi çon-u dil ba dargohash ibodat kun, ibodat kun [3; 87a varaq]

Shoira kishilarni Alloh yo'lida toat-ibodat qilishga chaqiradi, Alloh butun borliqning egasi ekanligiga urg'u beradi. G'azalning keyingi misralarida esa insonlarni mudom Allohni zikr etishga, uni yod qilishga, qolaversa, har bir kishi saxovatli bo'lishi lozimligiga urg'u beriladi:

Bekun tu g'yi xud ravshan zi nuri zikri Haq in dam,

Dar in dunyo barohi Haq saxovat kun, saxovat kun [3; 87a varaq]

Shoira nazdida, mudom ibodatda bo'lgan inson har tomonlama saxovatli bo'ladi, imkoniyati doirasida moddiy va ma'naviy xayriyani amalga oshirishga tayyor bo'ladi:

Beg' tu zikri u az çon-u dil dar in dunyo,

Ba zikri on xudovandat halovat kun, halovat kun [3;87a varaq]

Keltirilgan iqtibosda shoira insonlarni Alloh zikri yo'lida halovat topishga da'vat etadi. G'azal mohiyatidan kelib chiqsak, shoira o'z nazmiyatida halovat, osoyishtalik, xotirjamlikni qadrlash, urushdan, nizodan tiyilishni namoyon etayotganligini ilg'ab olish murakkab emas.

Begʻy tu zikri yʻro har sahar chun mast shav har dam,

Ba chustichʻyʻi zikri yʻ tahorat kun, tahorat kun [3; 87a varaq]

Shoira erta tongdanoq ibodat qilmoq uchun chogʻlanish, ayni shu amalni bajarishni odat tusiga kiritish uchun barchasini tahoratdan, koʻngil va tan pokligi bilan amalga oshirish lozimligini insonlarga tushuntirishga harakat qiladi. Miskin insonlarni ibodatga, saxovatga, ozodalikka chorlarkan, insonlarga shaytonning yoʻliga kirib, Haq yoʻliga xiyonat qilmasliklarini qayta-qayta uqtiradi:

Marav dar rahi shaytoni bekun tu kori Rahmoni,

Davomat dar rohi shayton kun, xiyonat kun [3; 87a varaq]

Miskin tasavvuridagi barkamol inson ibtidosi ham ibodat bilan ekanligini gʻazalning oxirgi ikki misrasidan anglab olish qiyin emas:

Ayo Miskin, ba dargohi xudo doim ba toat kʻysh,

Zi chonu dil ba dargohash ibodat kun, ibodat kun[3; 87a varaq]

Mazkur gʻazal asosida shoiraning komil inson borasidagi tushunchasini quyidagi uzviy zanjir misolida gavdalantish mumkin: ibodat – saxovat – halovat – tahorat – ibodat.

Ozodalik, poklik, saxovat har bir inson uchun asrlar osha oʻta muhim ahamiyat kasb etgan. Islomning asosiy belgilaridan boʻlgan ushbu insoniy qadriyatlar ayni paytda ham oʻz qimmatini yoʻqotgan emas. Kishining zohiran va botinan pokligi Islom dinining gultojidir.

Muslihabegim Miskin ijodini kuzatar ekanmiz, unda eʻtiqod, chin moʻminlik, kamtarinlik, boqiy va foniy dunyo mavzularidagi gʻazallardan tashqari ishq va muhabbatni tarannum etuvchi gʻazallar ham uchraydi. Gʻazal va unga bogʻliq boʻlgan lirik janrlarda ijod etish shoira sheʻriyatining eng salmoqli qismini tashkil etadi. Uning gʻazallarida Sharq mumtoz adabiyotidagi gʻazalnavislikka xos anʻanalar oʻziga xos yoʻsinda davom ettirilgani kuzatilganidek, gʻazal va unga bogʻliq boʻlgan lirik janrlarda ham shoiraning isteʻdodi namoyon boʻlganiga guvoh boʻlish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Yusupova D. Adabiyot: –Toshkent: “Akademnashr”. 2015, – B.93.
2. Boltayev H. Sharq mumtoz poetikasi –Toshkent. Oʻzbekiston milliy entsiklopediyasi,2008. –B.140.
3. Oʻzbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Abu Rayhon Beruniy nomidagi qoʻlyozmalar fondi. Inv.1972, 87a varaq.